

Κοραϊστές και δημοτικιστές

Οι εκπρόσωποι των γλωσσικών τάσεων στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας

Του **Σπ. Ι. Ασδραγά**

Ιστορικού, Καθηγητή Πανεπιστημίου Παρίσι-Ι, Σορβόνη, Διευθυντή Ερευνών ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΑΝ Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ γλώσσα κυριάρχησε, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στην επτανησιακή λογοτεχνία, τούτο δεν σημαίνει ότι η γλώσσα που επέλεξαν οι Επτανήσιοι για να εξελληνίσουν τη μακραιώνη ιταλό-γλώσση παράδοση στο επίπεδο των θεσμών ήταν η δική τους δημοτική ή η κοινή δημοτική που άρχισε να διαμορφώνεται με τον Δημήτριο Καταρτζή και τους μαθητές τους, τους «Δημητριάδες» της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* (1791) ή, κυρίως, με τον Αθανάσιο Χριστόπουλο, τον Βηλαρά και τον Ψαλίδα: όπως συνέβηκε σε όλον το χώρο της ελληνικής παιδείας, έτσι και στα Επτάνησα η γλώσσα που επικράτησε ήταν η τρέχουσα κοινή λογία, ό,τι δηλαδή έδωσε το σχήμα της απλής μάλλον καθαρεύουσας. Αυτή η μέση γλωσσική οδός επιβάλλεται εκτατικά την εποχή της Βρετανικής Προστασίας (1814-1864), όταν γίνεται συστηματική προσπάθεια για τον εξελληνισμό της γλώσσας των θεσμών, ιδίως στο πεδίο του Δικαίου, αλλά και όταν η ελληνική γίνεται παράλληλο ή αποκλειστικό (με την ελευθεροτυπία, 1848) γλωσσικό όργανο του Τύπου. Η δημοτική, που είχε μια μακραιώνη ζωή σε τεχνικά κείμενα, όπως τα συμβολαιογραφικά, ανάμικτη πάντοτε με παγιωμένους αρχαϊκούς τύπους, αλλά και με εφαρμογές, οπωσδήποτε διάσπαρτες, στη λογοτεχνία ήδη από τον 17ο αιώνα, δεν απουσίασε από τον Τύπο αλλά σε καμιά περίπτωση δεν του έδωσε τον τόνο. Όταν το 1824 ανοίγει το Πανεπιστήμιο στην Κέρκυρα, η Ιόνιος Ακαδημία, η γλώσσα που θα επικρατήσει στις παραδόσεις του, στο μέτρο όπου αυτές γίνονταν στα ελληνικά, ήταν η κοινή λογία, μάλιστα η κοραϊκή.

Γιατί η κοινή λογία δεν ήταν ενιαία: αν το σύνορο με την αρχαίζουσα, τη γλώσσα του Νεόφυτου Δούκα και των πνευματικών του προγόνων, ήταν εκ των πραγμάτων απολύτως καθαρό, ωστόσο η κοινή, η «μιξοβάρβαρη», εκφραζόταν με διαφορετικά ύψη, με κοντινότερο προς τη δημοτική το κοραϊκό, που όμως δεν ήταν το ίδιο για όλους τους μαθητές του. Η υιοθέτηση της κοινής λογίας δεν συνεπαγόταν την απόρριψη της δημοτικής ως οργάνου έκφρασης στην ποίηση: στο βαθμό μάλιστα όπου η πρόσληψη της τελευταίας ήταν ρομαντική, για την ποίηση εκείνη που σκοπός της ήταν η ανάδειξη του λαϊκού και του φυσικού, η δημοτική είναι αποδεκτή και από τους ακρότερους καθαρολόγους.

Αδαμάντιος Κοραΐς. Ξυλογραφία. Μακρινό πρότυπό της, η λιθογραφία του Σμόλνι. Προέλευση, Α. Γούδας 1870, «Βίοι Παράλληλοι», τομ. Β'.

Ακόμη, οι οπαδοί της δημοτικής, της «φυσικής γλώσσας» όπως την έλεγαν, θεωρούσαν θεμιτό να εκφράζονται σε μια μετριασμένη λογια γλώσσα, της οποίας η απόκλιση από τη δημοτική είχε να κάμει πε-

ρισσότερο με τις πτώσεις παρά με το λεξιλόγιο και το συντακτικό. Οι οπαδοί της «μέσης οδού» που αντικειμενικώς δεν ήταν μόνο οι κοραϊστές, είχαν όλοι τους ένα κοινό σημείο ως προς το λεξιλόγιο: συμ-

φνοούσαν όλοι ότι η γλώσσα πρέπει να αποκαθαρθεί από τα ξένα στοιχεία. Ως προς αυτό δεν έλειπαν στην πράξη και οι καταφάσεις από την πλευρά των δημοτικιστών, όπως ονομάστηκαν αργότε-

ρα οι οπαδοί της απλής, της λαϊκής γλώσσας, των «ρωμαϊκών».

Ασώπιος, Βάμβας, Φιλητάς, Κάλβος

Στην Ιόνιο Ακαδημία ο κοραϊσμός αντιπροσωπευόταν με ισχυρές προσωπικότητες: Ασώπιος, Βάμβας, Φιλητάς, για να μείνουμε στους επικρατέστερους. Ο Κάλβος δίδασκε σε μια γλώσσα που κι αυτή ήταν η απλουστευμένη λογία, έφερνε όμως ως παράδειγμα ποιητικής έκφρασης τον Χριστόπουλο, χωρίς να διανοηθεί να αναφερθεί στον εαυτό του· ο Ψαλίδας, από το άλλο μέρος, όταν εκφωνούσε ένα λόγο στη Λευκάδα, όπου διεύθυνε το τοπικό Λύκειο, χρησιμοποιεί μια απλουστευμένη γλώσσα που δεν αντιστοιχεί στις πραγματικές του γλωσσικές πεποιθήσεις, σύμφωνα με τις οποίες από τη νεοελληνική Γραμματεία δεν σώζεται παρά το Κρητικό Θέατρο και ο Χριστόπουλος· οι μεταφράσεις που έκαμε ο Κάλβος για λογαριασμό του Καραντηνού που, αυτός ο τελευταίος, ήθελε να εκσυγχρονίσει τα μαθηματικά που δίδασκε στην Ακαδημία, ανήκουν κι αυτές στην κοινή, δεν έχουν καμιά σχέση με την παράδοση του Μπαλάνου· τα φιλοσοφικά μαθήματα διδάσκονται κι αυτά σε απλουστευμένη γλώσσα, που έχει αποκοπεί από τη γλώσσα του Βούλγαρη ή του Κορυδαλέα, όταν υπομνηματίζει τον Αριστοτέλη. Με δυο λόγια, στην Ιόνιο Ακαδημία ο αρχαϊσμός δεν απέκτησε ερείσματα κι αν κάποτε χρησιμοποιείται η αρχαία ελληνική αυτό γίνεται σε άκρως τυπικές περιπτώσεις, όπως είναι η διατύπωση ενός διπλώματος ή μιας επιγραφής. Η δημοτική είχε βέβαια τους οπαδούς της, ωστόσο δεν έγινε διαδεδομένο μέσο διδασκαλίας· ακόμη περισσότερο οι ακαδημαϊκοί της οπαδοί, με τις δυο εξαιρέσεις που θα αναφέρουμε, δεν επιχείρησαν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά της, καθώς οι περισσότεροι τους και μάλιστα οι πολιτικές ηγεσίες των νησιών, είχαν ενστερνισθεί τη λογία κοινή κι αυτήν εφαρμόζαν όπου επισήμως γινόταν χρήση της ελληνικής. Τη γενική συναίνεση ενίσχυε το γεγονός ότι το μείζον ζήτημα δεν ήταν η επιλογή ανάμεσα στις εκδοχές της ίδιας γλώσσας, αλλά η επιλογή ανάμεσα σε δυο γλώσσες διαφορετικές: την ιταλική γλώσσα, στην οποία είχαν εθισθεί οι élites, και τη ντόπια, την εθνική, δηλαδή την ελληνική. Ηδη το Σύνταγμα του 1817 την είχε αναγάγει θεωρητικά σε επίσημη γλώσσα.

Στην Ιόνιο Ακαδημία η υποστήριξη της δημοτικής ήρθε από έναν Ιταλό, οικείο του Σολωμού και μεταφραστή του *Υμνου*, τον Gustavo Grasseti· η υποστήριξη γίνεται μέσω της αναιρέσης της κοραϊκής θεωρίας για το γλωσσικό νομοθέτη. Ενα άλλο πρόσωπο που δίδαξε για λίγο στην Ιόνιο Ακαδημία, ο Σταμάτης Πυλαρινός, τυπώνει τα μαθήματά του (1827) στη δημοτική· το διάβημά του έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί θέλει να δείξει ότι η λαϊκή γλώσσα μπορεί να εφαρμοστεί στο πεδίο των επιστημών, στη Φυσική. Δεν ξέρουμε τι ο ίδιος

Νεόφυτος Βάμβας, έργο Διον. Τσόκου. Ο Βάμβας (1770–1855), εξέχουσα πνευματική προσωπικότητα, διετέλεσε καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία και διευθυντής του Ιεροσπουδαστηρίου (1828–1833).

σκεφτόταν για την κοραϊκή μέση οδό: ένας ανιψιός του, αυτός που σύμφωνα με μια μαρτυρία τον έβαζε επάνω να κακολογή στα μαθήματά του τους «λογιότατους», δηλαδή τους κοραϊστές, θα πει νεκρολογώντας τον Κοραή (1833): «και αν κατά πράξιν δεν είσαι πάντοτε σύμφωνος με την θεωρίαν, τέλος πάντων πρώτος φιλοσοφικώς απέδειξες την χρείαν μιας κοινής εθνικής γλώσσας και ούτως εσύστησες το δραστήριον μέσον της ενώσεως των Ελλήνων». Πρόκειται για τον Φραγκίσκο Πυλαρινό που για τον Κοραή έχει υψηλή γνώμη και, κυρίως, ενεργητική πρόσληψη: θεωρεί ότι κατόρθωσε να «διασπείρει» στους κόλπους της πατρίδας του «τη φιλοσοφικήν αποστο-

λήν του 19^{ου} αιώνας, την ελευθερίαν (...), ισότητα και κοινωνισμόν», όπως έλεγαν το σοσιαλισμό τότε. Ας έρθουμε στον Grasseti.

Γκουσιτάβο Γκρασέτι

Ρωμαίος πρόσφυγας στην Ελλάδα, άσκησε την ιατρική του τέχνη στην Πελοπόννησο, βρέθηκε στη Ζάκυνθο, όπου δίδασκε λατινικά και ιταλικά, κι από εκεί στην Κέρκυρα, «όπου του εδώσανε καθέδρα στην Ακαδημία οι μεσιτείες του Σολωμού», στον ιδρυτή της, τον Γκίλφορντ (1824). Ο Grasseti, όπως και ο Πυλαρινός, όταν δίδασκε στα ελληνικά χρησιμοποιούσε τη δημοτική· μάθημά του η λατινική γραμματεία. Για τη δημοτι-

κή είχε μιλήσει δημόσια από τα 1825 στην ιταλική του μετάφραση του σωλωμικού *Υμνου*· στα 1827 θα επαίνεσει τον Σταμάτη Πυλαρινό, γιατί διδάσκει και τυπώνει τις παραδόσεις του στη δημοτική· στα 1829, νεκρολογώντας τον Αθανάσιο Ψαλίδα, θα πει ότι η γλώσσα αλλάζει μαζί με τη ζωή και τον όλο πολιτισμό, και θα προβάλλει τα ονόματα του Χριστόπουλου, του Βηλαρά, του Ψαλίδα και του Σολωμού «με την αιθέρια λυρική ποίηση»· το ίδιο στα 1835, όταν σε επίσημη ομιλία του ζητά να καταργηθεί το ύφος συγγραφέων «άλλου νόμου», εννοώντας τους οπαδούς της κοινής λογίας γλώσσας· το 1836, χρονιά του θανάτου του, τυπώνει μια

Συνέχεια στην 24η σελίδα

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας (1768–1829), εκπρόσωπος του νεοελληνικού Διαφωτισμού, πρωτοπόρος της γλωσσικής αλλαγής. Επίτιμος διδάκτωρ της Ιονίου Ακαδημίας από την ίδρυσή της (1824), δεν έλαβε ποτέ καθηγητική έδρα, επειδή οι Αγγλοι των θεωρούσαν ρωσόφιλο.

Ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716–1806), διδάσκαλος του γένους. Φιλόσοφος, θεολόγος, φυσιογνώστης, ελληνοστής, υπήρξε αναμορφωτής της νεοελληνικής παιδείας (Εθνολογικό και Ιστορικό Μουσείο).

Συνέχεια από την 23η σελίδα

Γραμματική και Μετρική της νέας ελληνικής, στην οποία σκόπευε να δημοσιεύσει και τον *Διάλογο* του Σολωμού· στα 1853 εκδίδεται στη Μάλτα ένα παιδαγωγικό του βιβλίο με αντικείμενο τη στοιχειώδη φιλολογική εκπαίδευση των ελληνοπαίδων: και στα δύο βιβλία αναδεικνύεται η αξία της δημοτικής γλώσσας και των έργων που έχουν γραφεί σ' αυτή· σε εκείνο του 1836 αναιρείται η κοραϊκή θεωρία για τη «μέση οδό».

Πίσω από τον Grassetti δεν υπάρχει μόνο ο Σολωμός, του οποίου ο *Διάλογος* δεν έχει στόχο τους αρχαιότες αλλά τους «διορθωτές» της γλώσσας: υπάρχουν ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς και ο Ψαλίδας, των οποίων γνωρίζει το γλωσσικό κήρυγμα, μάλιστα του Ψαλίδα· υπάρχουν ακόμη η γνώση της δημοτικής παράδοσης, το Κρητικό Θέατρο, ο Σκούφος, ο Δαμωδός και δεν παραλείπει να αναφέρει ένα σύγχρονο όνομα του κύκλου του, τον Γεώργιο Τερτσέτη. Δεν ξέρουμε ποια ήταν η απήχηση του Grassetti στους σπουδαστές της Ιονίου Ακαδημίας καθώς οι θετικές κρίσεις όσων έγραψαν γι' αυτόν υμνητικά, αλλά και ουσιαστικά πράγματα δεν ξεφεύγουν από τις γενικές διατυπώσεις: ένας όμως από τους μαθητές του, ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος, μας άφησε στα χαρτιά του ένα μεταφραστικό γύμνασμα από τα λατινικά, που εμμέσως δείχνει ποια ανταπόκριση

Ο Νεόφυτος Δούκας (1760–1845), λόγιος κληρικός, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, όπως και ο Κοραΐς, αλλά σε αντίθεση με εκείνον υπήρξε υποστηρικτής της αρχαϊζουσας.

μπορούσε να έχει η διδασκαλία του σε όσους υποψιασμένους μαθητές ανήκαν στους γλωσσικούς αντίποδες του κοραϊσμού.

Πρόκειται για ένα κείμενο διατυπωμένο σε καθαρή δημοτική και σε φωνητική ορθογραφία, στο οποίο η γλώσσα προσπαθεί να συγκροτηθεί μέσα από την τοπική λαλιά, χωρίς γι' αυτό να γίνεται διαλεκτική. Ο ίδιος μας άφησε ένα κείμενο, μια *Ιστορία της Ιονίας Ακαδημίας* γραμμένη το 1837 και σε μια γλώσσα που δείχνει σε ποιες αποκρυσταλλώσεις μπορούσε να φτάσει η δημοτική στα Επτάνησα, υποδηλώνοντας ταυτόχρονα τις εξαρτήσεις της από τα ιταλόγλωσσα πρότυπά της.

Στο έντυπο του 1836, ο Grassetti ξέρει καλά ότι η ανακοπή της δημοτικής δεν έρχεται από τον αρχαϊσμό, αλλά από τη θεωρία της «μέσης οδού» και στην επιχειρηματολογία του θυμίζει όσα έλεγε ο Φραγκίσκος Πυλαρινός για την αντίφαση ανάμεσα στην κοραϊκή γλωσσική θεωρία και πράξη. Αναφέρεται συγκεκριμένα στα Προλεγόμενα του Κοραΐ στα *Αιθιοπικά* του Ηλιόδωρου (1804), όπου γίνεται λόγος για το γλωσσικό «νομοθέτη» της «δημοκρατικής Πολιτείας» (των ιδεών), για το διαχειριστή, αλλιώς, ενός αναπαλλοτρίωτου «κτήματος» του έθνους, τη γλώσσα: ή πρόκειται για νομοθέτες με την ακριβή σημασία της λέξης κι αυτή η ετυμολογία (δηλαδή η διόρθωση) βρίσκεται σε ανοιχτή αντίφαση με την

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος (Λευκάδα 1815–Ελβετία 1881), πεζογράφος, ιστορικός και ποιητής, μαθητής του Αθ. Ψαλίδα και σπουδαστής στην Ιόνιο Ακαδημία, υπέρμαχος της κοινής γλώσσας και της ιδέας της ενότητας και συνέχειας της ελληνικής ιστορίας.

προηγούμενη (δηλαδή το αναπαλλοτριώτο της γλώσσας) ή, με το να είναι νομοθέτες δημοκρατικής Πολιτείας, δεν μπορούν να αποφασίσουν τίποτε που να μην είναι σύμφωνο με τη θέληση του λαού και, σ' αυτή την περίπτωση, ποιος θα μπορέσει να υποθέσει ότι ο λαός θα τους έδινε εξουσία να αλλοιώσουν τη γλώσσα, καθώς αυτός ο λαός δεν θα μπορούσε ποτέ να θέλει να αλλοιωθεί η γλώσσα. Στην αντίφαση είχε κιόλας σπεύσει να απαντήσει ο ίδιος ο Κοραΐς: ο γλωσσικός εξευγενισμός γίνεται αμφίδρομα, με μια κίνηση από τα πάνω προς τα κάτω κι από τα κάτω προς τα πάνω, και σε καμιά περίπτωση η κατάφαση απέναντι στη ζωντανή γλώσσα δεν συνεπάγεται την υποθέτηση της γλώσσας των παιδιών, του «χυδαίου όχλου». Αποτέλεσμα αυτής της αμφίδρομης κίνησης είναι ο εγκλωβισμός του λαϊκού λόγου στην τυπολογία του αρχαϊζοντος και σε αυτό το σημείο ακριβώς η διάσταση ανάμεσα στην κοραϊκή μέση οδό και στους οπαδούς της λαϊκής γλώσσας είναι αγεφύρωτη. Δεν είναι τυχαίο ότι ανάμεσα στα σύγχρονα έργα που προβάλλει ο Grassetti συγκαταλέγονται και τα Κορακιστικά, η κατ' εξοχή σάτιρα εναντίον της γλωσσικής κάθαρσης.

Δημοτικιστές

Οι λιγοστοί έμπρακτοι δημοτικιστές της Ιονίου Ακαδημίας δεν δημιούργησαν αντιθέσεις ικανές να ανα-

χθούν σε δημόσιες θωρητικές συζητήσεις, μολονότι δεν έλειψαν οι επιθέσεις κατά των «λογιωτάτων» από ορισμένους δασκάλους της: φαίνεται όμως ότι οι επιθέσεις αυτές μοιράζονταν ανάμεσα στην αμφισβήτηση του περιεχομένου των ανθρωπιστικών μαθησεων και σ' εκείνη του γλωσσικού τους οργάνου. Ο Grassetti γράφει τα έργα του στα ιταλικά και έτσι δεν μας έδωσε δείγματα μιας λογίας δημοτικής, όπως συνέβηκε με τις λιγοστές σελίδες της Φυσικής του Πυλαρινού. Κυρίαρχη γλώσσα, καθώς είπαμε, παρέμεινε η κοραϊκή, που γρήγορα κατέληξε στην καθαρόλογη εκδοχή της.

Από τους πρώτους μαθητές της Ακαδημίας, δημοτικό λόγο με τις γνωστές κεφαλονίτικες τονικότητες αρθρώνει ο Λασκαράτος, χωρίς όμως αυτό να είναι δυνατό να καταμετρηθεί στη θητεία του στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο· ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος δεν φρόντισε ποτέ να φέρει στο φως το πόνημά του, και ένας άλλος υπέρμαχος στη θεωρία της κοινής γλώσσας, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, δεν άφησε κανένα δείγμα λόγιας δημοτικής, ώστε να μας κάμει να καταλάβουμε για ποιαν μορφής γλώσσα συνηγορούσε. Το πιθανότερο είναι ότι τη φυσική γλώσσα τη θεωρούσε όργανο για ένα μόνο είδος ποίησης, εκείνο που εγκατάλειψε ο Σολωμός στο ώριμο έργο του. Τα παραδείγματα του θεωρητικού δημοτικισμού από τα πρό-

ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΟΣΧΑΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ἔργον

ΣΥΝΟΨΙΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Α. ΚΟΡΑΪ

ΝΥΝ ΤΟ ΕΙΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΗΣ

Κ. ΤΥΠΑΛΔΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ

ΠΡΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΣ ΤΗΣ ΙΟΝΙΩ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ.

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΚΤΙΒΟΡΧΗΙΩΣ

1827.

Η σελίδα τίτλου της «Ορθοδόξου Διδασκαλίας» του μητροπολίτη Μόσχας Πλάτωνος, σε μετάφραση Αδ. Κοραή. Δεύτερη έκδοση (1827), από τον ιερομόναχο Κ. Τυπάλδο, διδάσκαλο στην Ιόνιο Ακαδημία.

σωπα της Ιονίου Ακαδημίας θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν, χωρίς όμως να είναι σε θέση να μετριάσουν τη διαπίστωση ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αποδέχθηκαν στην πράξη την «κοινή καθομιλουμένη», δηλαδή τη «μέση οδό», δίχως το «γλυκομίλητο» κοραϊσμό.

Η κριτική του Grassetti μένει στο γλωσσικό πεδίο και στο παιδευτικό, χωρίς καμιά προέκταση στο πολιτικό και το εθνικό. Είναι αυτονόητο ότι η απαξίωση του «λογιωτατισμού» συνεπάγεται την αισθητική απαξίωση των δημιουργημάτων του και τούτο αποτελεί κοινό τόπο της επιχειρηματολογίας όλων των οπαδών της φυσικής γλώσσας. Στο βαθμό όπου το γλωσσικό σύνορο τοποθετούσε και τον κοραϊσμό στην αντίπερη όχθη του δημοτικισμού, η συνολική κριτική κατά της αρχαιοστροφης παράδοσης έθιγε και τον ίδιο τον κοραϊσμό. Με τη δολοφονία του Καποδίστρια οι Επτανήσιοι, και ιδιαίτερως οι Κερκυραίοι, έφτασαν

σε έναν πολιτικό αντικοραϊσμό που υπερακόντιζε τη γλωσσική αντίθεση. Περισσότερο συγκυριακός, ο αντικοραϊσμός αυτός δεν φαίνεται ότι συνδέεται με την εθνική διάσταση της αντίθεσης ανάμεσα στον ελληνοκεντρισμό και σε έναν οικουμενισμό που μοιραία θα συναντηθεί με το θρησκευτικό οικουμενισμό. Οι ριζοσπάστες θα επεκτείνουν το αλτρωτικό ιδεώδες και θα το ταυτίσουν με ό,τι κατέληξε να σημαίνει η Μεγάλη Ιδέα, και στο όραμά τους αυτό θα θεωρήσουν ότι αντιστρατεύεται ο ελληνοκεντρισμός: ανάλογα με το γλωσσικό τους σύνορο, θα συγκαταλέξουν σ' αυτόν και τον κοραϊσμό, όπως συμβαίνει με την ακραία τοποθέτηση του Γεωργίου Τυπάλδου Ιακωβάτου ή, δικαιοτέρα, θα ταυτίσουν τον ελληνοκεντρισμό με τον αρχαϊσμό, τον «αττικισμό», όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τον Κωνσταντίνο Λομβάρδο (1862), που για να στηρίξει το κήρυγμά του, επικαλείται τους κοραϊστές.